

משלוח מנות ומתנות לאביונים

א. "קיימת בנו משלוח מנות ומתנות לאביונים"

1. האם מנה יכולה לשמש גם כמתנה?

במס' מגילה דף ז' ע"א תני רב יוסף: 'ומשלוח מנות איש לרעהו' – שתי מנות לאיש אחד. 'ומתנות לאביונים' – שתי מתנות לשני בני אדם. רבי יהודה נשיאה שדר ליה לרבי ארשיאי אטמא דעיגלא תלתא וגרבא דחמרא. שלח ליה: קיימת בנו, רבנו, 'ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים'. כך היא הגירסא לפנינו. ורשיי גרס רק 'משלוח מנות', משום דלא יתכן שקיים גם מתנות לאביונים באותן מנות, כיון שצריך לתת לשני בני אדם.

אמנם הטו"א רצה לפרש באמת, דקיים ג"כ מתנות לאביונים. והוה החדוש ששלח לו 'קיימת רבנו', והיינו משום דאין צריך דוקא לקיים משלוח מנות ומתנות לאביונים בשלושה בני אדם, היינו שני אביונים, ואחד בן עשיר בן עני, בשביל משלוח מנות. אלא מספיק שני בני אדם כדי לצאת הכל. ור' ארשיאי דר' עני, וע"כ יצא בו גם מתנות לאביונים במשלוח זה, בתנאי שיתן עוד מתנה לעוד אביון, וביחד יקיים הכל – משלוח מנות וגם מתנות לאביונים – על ידי שיתן עוד מתנה לאביון אחר, וא"צ כאן שלשה אנשים. אבל הטו"א הסתפק, אם יכול באותו משלוח מנות לקיים שתי המצוות יחד, דאולי צריך שתי מנות ושתי מתנות, וכאן יהי' רק שתי מנות ומתנה אחת לאביון אחד. ע"ש.

אמנם המהרש"א פי' כן, וביאר דמשלוח מנות אין לו שיעור כמה תהי' שוה כל מנה, ויכולה להיות אפ"י פחות משהו פרוטה, והוא שתהי' מנה. ועי' בשי"ס פסחים דף לג, דיכול להיות שיעור בכזית ואין בו שו"פ, וכמורי"כ כאן. אבל מתנות לאביונים צריך להיות בו שיעור פרוטה, כיון דכתיב מתנה, ואין נתינה פחות משו"פ. וע"כ, כיון ששלח לו עגלא תלתא וחמרא דגרבא, דיש בו הרבה יותר משיעור משלוח מנות, כיון דאין שיעור כלל למשלוח מנות. א"כ, בתוך משלוח המנות הוה כלול גם שיעור של מתנות לאביונים, דשיעורו הוא רק בשו"פ. וממלא שפיר קיים שניהם יחד – גם משלוח מנות וגם מתנות לאביונים – בתנאי שיתן עוד מתנה לאביון אחר.

[אפשרות זו לצאת ידי חובת משלוח מנות במתנות לאביונים רמוזה במגילה. במגילת אסתר ט"ט כתוב 'משלוח מנות איש לרעהו' – משלוח מלא, ואילו בפסוק כב. כתוב 'ומשלוח מנות' – משלח חסר. עוד הבדל יש בין שני פסוקים אלו,

שבפסוק יט לא נזכרו מתנות לאביתים, ואילו בפסוק כב הם נזכרו. האלשיך מסביר, שבגזירת המן היו העשירים בסכנה גדולה יותר מאשר העניים, כיון שהותרה הרצועה "ושללם לבו", ולזה להוטים היו הגויים יותר מאשר סתם להרוג. בפסוק יט מתוארת החגיגה שחגגו היהודים מעצמם, ואותה חגגו כדאי העשירים, שהיו בסכנה הגדולה ביותר. בפסוק כב מתוארת תקנת מרדכי, והוא תיקן שכיון שאף העניים נצלו, גם עליהם לקחת חלק בשמחה. על כן בפסוק יט נאמר משלח מלא, שכאשר העשירים שולחים מנה הם דואגים שזו לא תיראה כמתנה לאביתים. אבל בתיקן מרדכי בפסוק כב נאמר משלח חסר, לאמר שלאחר שתיקן לתת מתנות לאביתים שוב אין צורך במשלוח מלא וגדול, ואפשר לשלוח משלח חסר, מנה שתהא גם מתנה לאביונים.]

2. מנה שהיא שתיה או רבר שאינו מבושל

רש"י גרס רק "משלוח מנות", וא"כ צריך להבין, מאי קמ"ל בזה דשלח לו קיימת רבנו משלוח מנות, פשיטא דקים, הרי שלח לו שתי מנות? ות"י הפרי"ח, דקמ"ל שקיים משלוח מנות ע"י חמרא דגרבא, והיינו יין. דהו"א דמנות הוא רק דבר מאכל, ולא דבר שתיה, קמ"ל דשתי' בכלל אכילה, ויצא ידי חובת משלוח מנות אפי' ביין. וי"ל עוד, דהמג"א כ' דאין יוצאים משלוח מנות אלא דוקא בדבר המבושל ומוכן לאכול. אבל אם אינו מבושל, אין יוצאין. והרבה חולקים עליו, דיוצאים אפי' בדבר שאינו מבושל, כל דהוא דבר מאכל. והנצי"ב מוולאזק, בספרו העמק שאלה סוף פ' שמות, הביא רא"י שגם דבר שאינו מבושל נקרא מנה, שהרי בפ' תצוה נאמר על חוזה של איל המילואים, "זהיה לך למנה", הרי משה קיבל את החוזה כשאינו מבושל. וא"כ י"ל, דשלח לו עיגלא תלתא, היינו שאינו מבושל. ולכן שלח לו קיימת בנו רבנו משלוח מנות, ואפי' בדבר שאינו מבושל.

3. ודודשים נטפים בדברי רבי אושעיא קיימת בנו רבנו וכ"ו

עוד י"ל, דכיון דיש גירסא קיימת בנו רבנו משלוח מנות ומתנות לאביונים, וכמו שפי' המהרש"א וטו"א, דיוצאים במשלוח מנות עצמו ג"כ ידי חובת מתנות לאביונים, א"כ שפיר כ' רש"י דגורסים רק משלוח מנות, וזה עצמו החידוש שכ' לו: קיימת בנו רבנו משלוח מנות, כלומר: ולא יותר. שאל יחשוב, שבזה קיים ג"כ מתנות לאביתים.

ולפי הרש"ש לקמן, דמשלוח מנות מקיימים גם הנותן וגם המקבל, מוכן מה שלח לו קיימת בנו, היינו: בנו — שנינו, גם השולח וגם המקבל קיימו המצוה במשלוח מנות זה.

ב. "מחלפי סעודתייהו"

עוד שם בגמ': "אביי בר אבין ורב חנניא בר אבין מחלפי סעודתייהו להרדי." ופי' הר"ן, דהיו עניים, וע"כ אם לא היו מחליפין, לא היתה נשאת להם סעודת פורים. וע"כ החליפו סעודתייהם, ובוה קיים כל אחד מצות משלוח מנות איש לרעהו, וגם סעודת פורים אכלו שניהם. וכן פי' הרמב"ם בפ"ב ממגילה. אבל רש"י כ': "מחלפי סעודתייהו — זה אוכל עם זה בפורים של שנה זו, ובשני' סתעד חבירו עמו." והקשו על רש"י: א"כ יצא, שבכל שנה רק אחד מהם קיים משלוח מנות? ויש בזה כמה תירוצים:

יש שתירצו, שרש"י סובר כהר"ן, שהחליפו את הסעודות ממש כל שנה ושנה, באופן ששניהם קיימו מצות משלוח מנות. אלא שרש"י הוסיף כאן לבאר ענין אחר, דאיך יודמן שיחליפו את הסעודות זה עם זה ויאכלו ביחד. וע"ז כ' רש"י, דשנה אחת הי' בא אביי לביתו של ר' חנניא, והביא סעודתו עמו, והחליפו שם בבית את סעודותיהם, וקיימו שניהם מצות משלוח מנות וסעודת פורים. אבל בשנה הבאה בא ר' חנניא לביתו של אביי ועשו כן.

במג"א תי', דמי שמוזמן על שולחן אחרים, ואינו מבשל לעצמו, פטור בכלל ממצות משלוח מנות. והוא ע"פ שיטתו, דצריך לשלוח מבושל דוקא, שיהא מוכן לאכילה. ולכן כשהזמין אותו שיאכל על שולחנו, המוזמן פטור ממשלוח מנות. ובשנה הבאה החליפו, ובכך קיימו שניהם מצות משלוח מנות.

הרש"ש תי' את רש"י כפשוטו, שבאותה שנה לא החליפו סעודותיהם, אלא שרש"י סובר, שמשלוח מנות מקיים לא רק השולח אלא גם המקבל, דלשלוח מנות לא נאמר, אלא משלוח מנות, וזה מתקיים ע"י שני אנשים, מקבל ושולח. וכדי שלא יהיה תמיד זה מקבל וזה נותן, על כן החליפו סעודותיהם משנה לשנה.

הנצי"ב, בהעמק שאלה סוף פ' ויקהל-פקודי, תי' שהגמ' לא עסקה כלל במצות משלוח מנות. אלא סיפרה, שאביי ור' חנניא אכלו סעודת פורים יחדיו כדי להרבות בשמחה, וקמ"ל דלא בעינן סעודת פורים משלו דוקא.

[בשפת אמת באר, שהחידוש הוא שאע"פ שאביי ור' חנניא היו שניהם אחים, בני אבין, וסמוכים על שולחן אביהם, ויש להם רשות מאביהם רק לסעד על שולחנו, אך אין להם בעלות על מנות האוכל, מכל מקום אף שאין להם בעלות, קיימו מצות משלוח מנות במה שהיה לפנייהם, ואין צורך בבעלות על המנות הנשלחות].

ג. משלוח מנות — נתינה או קבלה?

בדין משלוח מנות, אם שלח לחבירו ולא רצה לקבל, פסק הרמ"א בסי' תרצה דיצא י"ח. וכתב הכת"ס מקור לזה, מהא דשלח לו "קיימת בנו רבנו ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים". והיינו משום דרבי אושעיא לא רצה לקבל משלוח

מנות, וא"כ ממילא קיים כבר רבי יהודה נשיאה מצות משלוח מנות כיון דשלח. אלא דר"א לקח זאת משום מתנות לאביונים, וממילא קיים ר"י שניהם. וע"כ שלח לו "קיימת בנו רבנו וכו'"; היינו ע"י שלא רצה לקבל משלוח מנות, דא"כ היה צריך לקיים מתנות לאביונים לאביון אחר.

וכ' פ"ח על הרא"ש במס' מגילה, דזה דוקא אם אמר הריני כאילו התקבלתי. אבל אם לא אמר כן, לא יצא י"ח. והביא דוגמא מנודים דף כב, ע"ש. אכן מלשון הרמ"א משמע דאין הבודל בזה, שהרי כ' "שלא רצה לקבל, או שמחל לוי". משמע דבין אם אמר כאילו התקבלתי, והיינו שמחל לו, או שסתם אינו רוצה לקבל, קיים מצות משלוח מנות.

יש לשאול: מי ששלח משלוח מנות לחבירו לפני פורים, וחבירו קבלו בפורים – האם יצא י"ח? וכן להפך: שלח בפורים, וחבירו קבל אחר פורים – האם יצא י"ח?

נראה דיש לחקור בעצם מצוה זו של משלוח מנות, האם היא לתועלת הנותן, או לתועלת המקבל. והיינו, האם עיקר תכליתה של מצוה זו הוא שהנותן יגלה יחידות כלפי מכריו ויחידיו; או העיקר הוא שתרבה השמחה היחידות אצל המקבל, כי ע"י שמקבל משלוח מנות הוא שמח. ויותר נראה שעיקר המטרה הוא כדי שהנותן יגלה יחידות. והו שפסק הרמ"א, שאם שלח לחבירו משלוח מנות, וחבירו לא רצה לקבל, יצא י"ח. ומה לו שחבירו לא רצה לקבל, הוא מכל מקום עשה את שלו. ולפי"ז מצות משלוח מנות היא שהנותן יגלה יחידות בפורים. וא"כ, אם שלח משלוח מנות קודם פורים, אף שחבירו קיבלו בפורים, לא יצא י"ח. ואם שלח בפורים, יצא ידי חובתו, אף שחבירו קיבלו אחר פורים, כיון שהעיקר תלוי בנותן, כנ"ל.

ד. מתנות לאביונים – העיקר היא הקבלה

ונראה, שזה דוקא במשלוח מנות. אבל במתנות לאביונים הוא להפך, והיינו שהמצוה היא לתועלת המקבל, כדי שהאביונים ישמחו. וכמו שכ' הרמב"ם בה' מגילה, שאין שם שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניין וכו'. כיון שהמטרה היא שהאביון ישמח ויד' לו, כל הדינים הנ"ל, שיש במשלוח מנות, במתנות לאביונים הם בהיפך.

הא דבמשלוח מנות העיקר תלוי בנותן, ואילו במתנות לאביונים העיקר תלוי במקבל, מבואר בפסוק עצמו. כי "משלוח מנות" העיקר הוא המשלוח, שהוא ישלח, הרי שלח מנות, ומה לו אם קבלו או לא קבלו. והעיקר ג"כ שהוא ישלח בפורים, לא קודם, כנ"ל. אבל מתנות לאביונים, מתנה כתיב, ונקראת מתנה דוקא אם המקבל קיבל.